

A n m e l d e l s e r .

William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 16. Aarhundrede. Udgivet med Understøttelse af det kongelige danske Videnskabernes Selskab. København 1903. (I Kommission hos Universitetsboghandler G. E. C. Gad.) XI + 749 S.

Med dette omfangsrige, overordentlig flittige og dygtige arbejde har Dr. W. Christensen vundet Videnskabernes selskabs guldmedaille, den smukkeste form, hvorunder et værks store videnskabelige betydning officielt kan fastslaaes. Det er en selvfølge, at bogen i sin ydre form, med hensyn til register og indholdsfortegnelse, opfylder alle moderne fordringer; teksten ledsages overalt af fyldige og sikkert overordentlig paalidelige henvisninger; saaledes bliver det trods værkets omfang let at benytte og kontrollere det. Men langt vigtigere for dets betydning er det, at den videnskabelige teknik, der er anvendt ved dets udarbejdelse, er uovertræffelig. Først og fremmest kan man sige, at alt materiale til belysning af det 15. aarh.s statsforvaltning, der er nogenlunde kendt og tilgængeligt, har Dr. Chr. benyttet. Her, som overalt i Danmarks middelalderlige historie, maa historikeren glæde sig over den megen ny kundskab, som de store nordtyske udgiverarbejder: Hanserecesse, Hansisches og Lübeckisches Urkundenbuch o. s. v. meddele ham. Endda er der utrykt materiale nok. Dr. Chr. har selv gjort omfattende studier i nordtyske og svenske arkiver; hovedstedet er dog det danske rigsarkiv, og hvad der her findes til denne tid, kender Dr. Chr. selv bedst af alle og

fuldtud. Dette uhyre materiale er saa sigtet og kritisk gennemvurderet med den største overlegenhed og dygtighed og de indvundne kendsgerninger sammenstillede paa den besindigste og ædrueligste maade. Paa den maade fyldestgøres den videnskabelige tekniks fordringer og et værk, der er saaledes udarbejdet, gør det unødvendigt at søge tilbage til det utrykte grundlag — forsaavidt man ikke spørger om mere, end bogen har til hensigt at give svar paa.

Det er betegnende for, hvor fuldstændigt alt det historiske stof er optaget i dette arbejde, at det vistnok vil være umuligt at paavise noget sted, hvor Dr. Chr. har undladt at benytte materiale, der burde have været benyttet. Men naturligvis vil man altid med mere eller mindre ret kunne mene, at en forfatter et eller andet sted kunde have medtaget lidt mere. Eksempelvis forekommer det mig saaledes, at Dr. Chr. kunde have medinddraget hertugdømmerne ogsaa i sine undersøgelser over tolden, i det mindste for tiden efter 1460. Det vilde have været af interesse at faa samlet alle oplysninger om de vigtige holstenske toldsteder og endnu mere at faa medoptaget til drøftelse den ret specificerede toldtarif fra Husum¹⁾. Om den ved man nemlig, at den ikke er formuleret efter gammel sædvane, men er udstedt under ganske særlige omstændigheder af Kristiern I i 1462; om man nogetsteds vil have oplysning om, hvorledes man fastsatte toldsatser i det 15. aarh., maa det ske ved at sammenholde den med toldtariffen fra motet og Skaaneregnskabet af 1494. Man kunde maaske ogsaa ønske, at Dr. Chr. ikke havde nøjedes med at nævne eksempler paa breve, som Hvitfeldt maa have taget fra den saa meget omtalte tabte kancellibog fra Kristiern Is tid, men havde givet en fuldstændig fortegnelse over, hvad man kan rekonstruere af den ud af Hvitfeldt²⁾. Jo mere enhver

¹⁾ Hans. Urkb. VIII, no. 1094.

²⁾ Denne fortegnelse vilde, saavidt jeg kan se, komme til at se saaledes ud: de breve, der i Reg. Dan. ere opførte under numrene (de af Dr. Chr. p. 125 anm. 4 eksempelvis anførte ere betegnede ved en stjerne): *5954 (1454. Hvitfeldt Folioudg. p. 859)

tanke om en kritisk udgave af Hvitfeldt maa opgives, des mere magtpaaliggende synes det at være i videste omfang at

[trykt: Aeneae Sylvii ep. n. 128; Reusker: Epistolæ Turcic. IV. 152]; 6043 (1457 $\frac{6}{1}$ p. 869); 6044 (1457 p. 869—70); 6091 (1457 p. 876—77); *6137 (1458 p. 880); *6158 (1459 for $\frac{15}{5}$ p. 874); *6306 (1461 $\frac{8}{12}$ p. 894); *6573 (1467 $\frac{24}{6}$ p. 909); *6579 (1466 $\frac{16}{7}$ p. 908); *6580 (1466 c. $\frac{16}{7}$ p. 908); *6586 (1466 $\frac{28}{7}$ p. 909); *6634 (1467 $\frac{12}{7}$ p. 912); *6670 (1468 $\frac{6}{4}$ p. 912—13); *6695 (1468 p. 912); *6701 (1469 $\frac{20}{1}$ p. 922); *6730 (1469 $\frac{20}{5}$ p. 921); *6734 (1469 $\frac{25}{5}$ p. 921—22). Fremdeles følgende breve, der ikke ere optagne i Reg. Dan.: 1461 $\frac{1}{12}$ kong Kristiern I's fejdebrev til Georg af Böhmen og Adenko af Sternberg (p. 897 med dato 1462 $\frac{30}{11}$, trykt: Riedel: Cod. dipl. Brandb. 1. H. 21. bd. 479—80); 1462 for $\frac{20}{3}$ brev til kong Georg af Böhmen (p. 897); 1468 for $\frac{25}{7}$ brev til kong Jakob af Skotland om at et skotsk gesandtskab skal møde i København $\frac{25}{7}$ (p. 913. Maaske burde regesten Reg. Dan. 6680 forandres til: kong Kristiern, der af kong Jakob har faaet underretning om, at denne ikke ved besked om den af hans forfædre til kongerne af Norge lovede afgift, men at han i anledning af denne og andre sager vil sende gesandter til Danmark, anmoder ham om at lade disse møde i København $\frac{25}{7}$); 1468 Aug. ? dron. Dorotheas brev til kong Jakob (p. 913); 1468 $\frac{1}{5}$ brev til den skotske gesandt David Cransten (p. 916—17); 1468 brev til kong Edvard IV af England om fire engelske skibes beslaglæggelse (p. 917—18); 1468 brev til grev Richard af Warwick i samme sag (p. 918); 1468 brev til de engelske købstæder (p. 918); 1468 brev til kong Edvard om Hansestæderne (p. 905, 918); 1469 anbefaling for bisp Vilhelm af Ørkenøerne til kong Jacob (p. 922); 1469 anbefaling for samme til Paven (p. 922); 1469 forbøn for den skotske ridder Johannes Ros (p. 922). Overensstemmende med andre kopibøger fra datiden er det muligt, at denne ogsaa kan have indeholdt følgende breve: Reg. Dan. 6559; 1466 $\frac{8}{3}$ kong Edvard IV's takskrivelse til Erik Ottesen (p. 904); 1462 $\frac{11}{11}$ det jyske raads fejdebrev til Bremen (p. 896) [i alt fald er det rimeligt, at kong Kristierns tilsvarende brev er taget herfra]; 6159. 1456 $\frac{18}{7}$ kong Karl VII af Frankrig til kong Kristiern (p. 875) og 6680 (om denne regest ikke skal forandres som ovfr. foreslaaet.) Endelig kan det maaske tænkes, at ogsaa nr. 6589 forbundet i Maastricht af 1466 (?) $\frac{10}{8}$, som Dr. Chr. mener, har haft sin plads her, og at Hvitfeldt ogsaa herfra har hentet sit kendskab til gesandtskaberne p. 909—10, 925.

faa fastslaaet, paa hvilke punkter vi endnu maa regne med ham som primær kilde.

Det er klart, at et værk, der hviler paa saa omfangsrige studier, maa bringe overordentlig meget nyt og det des mere, fordi det 15. aarh.s statsforvaltning, der paa de aller fleste punkter endnu kun er en administration i sin vorden, før dette betydningsfulde arbejde kun var lidet oplyst og forstaaet. Til dette arbejde maa ikke blot den søge, der studerer det 15. aarh.s historie, men enhver, der under studiet af senere aarhundreders fuldt færdige administrationsforhold ønsker at kende deres oprindelse, maa vende sig til det, thi det skildrer de første spirer til det alt sammen. Der findes i det mangfoldige klare og nøjagtige redegørelser for forhold, som aldrig før ere saaledes behandlede i sammenhæng. Det er meget vanskeligt her at vælge ud til særlig fremhævelse, men mig forekommer det, at man med meget stor interesse følger skildringen af administrationens mere underordnede udøvere ved landstingene, sysseltingene og hos lensmændene, eller udredningen af det vanskelige spørgsmaal om de forskellige grader af skattepligt. Og i sin fortræffelige fremstilling af lensvæsenet lægger Dr. Chr. med rette megen vægt paa den rent pekuniære side af sagen; det vilde sikkert være lønnende, om man tog lensvæsenet op til behandling ud fra dette synspunkt ogsaa i den følgende tid, hvor man er vant til her næsten alene at se et spørgsmaal om politisk magtstilling.

Dette er kun et par ganske løst valgte eksempler paa, hvor meget nyt bogen bringer, og hvis det var min mening med disse bemærkninger at skrive en egentlig anmeldelse af den, burde de og kunde de let suppleres med langt, langt flere. Men forfatteren vil maaske tilgive mig, at jeg overfor et arbejde, der ikke i stort omfang behøver en selvbestaltet anmelders anerkendelse, eftersom det har været underkastet de mest kompetente dommeres skøn, forlader en anmeldelses slagne vej for at forsøge en kritik af nogle af de i bogen udtalte opfattelser og de resultater, der fastslaaes. Overfor et af disse resultater er Dr. Chr. forsaavidt uden ansvar, som han blot genoptager en mening, der er udtalt af en saa aner-

kendt autoritet som Prof. Schäfer i hans udgave af „Das buch des lübeckischen vogts auf Schonen“¹⁾, der er saa grundlæggende for Skaanemarkedets historie. Prof. Schäfer mener ud af Skaaneregnskabet af 1494 at kunne bevise, at de danske kun betalte halv sildetold mod de tyske. Dette er siden gaaet over som en fastslaaet kendsgerning i dansk historieskrivning, Prof. Erslev siger endog i „Danm. Riges Hist., at i sildetold betalte udlændingene altid dobbelt mod de danske²⁾. Da nu ogsaa Dr. Chr. bestemt gentager Prof. Schäfers bevis hentet fra regnskabet 1494³⁾, griber jeg denne lejlighed til at forsøge en kritik af det.

Grundfejlen ved Prof. Schäfers bearbejdelse af Skaaneregnskabet er, at han intet hensyn tager til forskellen i værdien af dansk og lybsk mønt, men endogsaa mener, at der i løbet af det 15. aarh har fundet en tilnærmelse sted mellem de to møntsorter, der henimod slutningen af aarhundredet gør dem omtrent lige i værdi⁴⁾. Dette er aldeles ikke tilfældet; i hele den sidste del af aarhundredet er der et aldeles fast forhold mellem de to møntsorter, saaledes at 1 $\frac{1}{2}$ dansk er = 12 β lüb.⁵⁾. Og netop herom drejer jo ogsaa en saa væsentlig del af striden mellem Hansekøbmændene og Danmark sig; atter og atter klages der over, at der nu i Skaane skal betales told i lybsk mønt. Det vilde da være ganske mærkeligt, om ikke netop dette skulde vise sig i Skaaneregnskabet 1494. Men man kan da ogsaa her med sikkerhed iagttage mønt-differencen ved afgiften af styrterummene⁶⁾. Af styrterummene paa feddene betaler hver købmand 21 β 4 \mathfrak{S} , ligesaa i byen, hvor kun en betaler 15 β ; i Skanør betaler derimod hver 16 β , og paa dette eneste sted i regnskabet findes det udtrykkeligt bemærket, at det er „stære“ d. v. s. „stædernes“ skilling. Alle disse købmænd ere tyske, og sandsynligheden

¹⁾ cit. Schäfer.

²⁾ II, 327.

³⁾ p. 643.

⁴⁾ Schäfer indl. p. 95

⁵⁾ Saaledes f. o. i regnskabet 1487. D. Mag. IV. 2. 180.

⁶⁾ Schäfer Bilag II, §§ 12, 16, 31.

taler jo dog for, at der er krævet samme afgift i Skanør som i Falsterbo. Dette viser sig ogsaa at være tilfældet, naar man antager, at købmændene paa feddene og i byen have betalt i dansk mønt, thi efter den ovennævnte kurs er 16 β lub. netop = 21 β 4 \mathfrak{S} dansk. Claus Smid, der i byen kun betaler 15 β , har da sikkert ogsaa betalt med lybsk mønt og er netop derfor sluppet lidt billigere. Denne møntdifference gør sig nu sikkert ogsaa gældende paa andre punkter i regnskabet, selvom det ikke udtrykkeligt bemærkes og der saaledes ved opsummeringerne ikke gøres forskel paa danske og lybske skillinger eller penninge.

Sildetolden var fra Valdemar Sejrs tid 1 ørtug = 10 \mathfrak{S} skaansk pr. last for de danske, Nordmændene betalte det dobbelte; hvor meget Tyskerne betalte, vides ikke. Disse 10 \mathfrak{S} skaansk vare i metalværdi = $\frac{1}{72}$ \mathfrak{M} fin. Under forhandlingerne i 1364 opnaaede stæderne at faa deres sildetold fastsat til 10 \mathfrak{S} lub.; men disses metalværdi var nu netop $\frac{1}{72}$ \mathfrak{M} fin og saaledes havde stæderne i det mindste nu, som Prof. Schäfer ogsaa antager, opnaaet ligestilling med de danske med hensyn til sildetolden. Imidlertid var den skaanske mønt bleven meget forringet i værdi og ved Stralsundfreden bestemtes derfor, at der skulde betales enten 10 \mathfrak{S} lub. eller 20 \mathfrak{S} skaansk pr. last, da dansk mønt nu var halvt saa god som lybsk ¹⁾. I løbet af det 15. aarh. nærmede imidlertid dansk og lybsk mønt sig noget til hinanden — efter kursen i slutningen af aarhundredet var 10 \mathfrak{S} lub. = $13\frac{1}{3}$ \mathfrak{S} dansk. Dels af denne grund, dels foranlediget ved den slappe finansstyrelse, som prægede Kristiern Is regering, synes det, som om Hanseaterne i 60erne, 70erne(?) og begyndelsen af 80erne virkelig kun have betalt 10 \mathfrak{S} dansk pr. last; de have holdt fast ved positionen 10 \mathfrak{S} lub., og ere saa gaaet over til 10 \mathfrak{S} dansk, efterhaanden som møntdifferenceen formindskedes. I 1489 sige stæderne selv, at de før 1488 kun gav 10 \mathfrak{S} dansk pr. last, og da kong Kristiern i 1477 klager over, at de kun betale 10 \mathfrak{S} , hvor de skulde betale 20, og forlanger, at de

¹⁾ Schäfer indl. p. 84—85.

skal betale i god mønt, medens de nu betale i dansk, svare stæderne blot, at jo bedre mønt kongen slaar, des bedre faar han¹⁾. I 1488 naaede saa virkningerne af kongeskiftet ogsaa Skaanemarkedet; nu sattes der en stopper for denne slendrian. Grundtaksten: 20 \mathfrak{S} dansk pr. last bibeholdtes, men naar der betaltes i lybsk mønt, forlangtes nu 1 β lub. pr. last; Hanseaterne, der før kun havde betalt 10 \mathfrak{S} dansk, fik valget mellem enten at betale dobbelt saa meget i dansk mønt, eller 1 β i lybsk²⁾. I forhold til Stralsundfredens 10 \mathfrak{S} lub. syntes det at være en forhøjelse af 2 \mathfrak{S} lub., men dette traadte ganske i skygge for den forhøjelse, der laa i, at der nu skulde betales i (eller rettere efter) lybsk mønt; det er ogsaa dette, Caspar Weinreich alene fremhæver, medens stæderne selv klage over, at de nu maa betale dobbelt told og i lybske penge³⁾. Det er nu vistnok denne takstens dobbelthed, som har ført Prof. Schäfer til at mene, at de danske vare særligt begunstigede med hensyn til sildetolden; snarest vil han antage, at de kun have betalt halv told, men ser dog, at de hyppigt have betalt 1 β lasten, medens Tyskerne betale 20 \mathfrak{S} ⁴⁾. Bevisstedet er regnskahet over sildetolden i Skanør⁵⁾. Her søger Prof. Schäfer at skelne mellem tyske og danske efter navnenes form; men utvivlsomt spiller det ved denne adskillen en nok saa stor rolle, hvem der synes ham at betale en lavere told; dem regner han for danske⁶⁾. Alle disse, som Prof. Schäfer regne for danske,

¹⁾ H. R. III, 2, 279 § 1; 1, 56 § 1.

²⁾ Der er ingen grund til at formode, at denne dobbelte takst har voldt praktiske vanskeligheder ved opkrævningen. Den dobbelte takst skrev sig jo fra selve Stralsundfreden, og at den ogsaa har været praktiseret tidligere i det 15. aarh., ser man deraf, at Kristiern I 1477 roser den lybske foged Gripeshorn, fordi tolden i hans tid blev betalt enten i lybske penge eller med 20 \mathfrak{S} pr. last. H. R. III, 1, 56 § 8.

³⁾ Casp. Weinreich. Danziger Chronik ed. Hirsch und Vossberg p. 63. H. R. III, 2, 355 §§ 25—26.

⁴⁾ Schäfer p. 116, indl. p. 86.

⁵⁾ Schäfer Bil. II § 30.

⁶⁾ Allerede rent logisk set er det mindre heldigt saaledes først at regne dem, der betale lavere told for danske og saa sige:

betale nu 1 β pr. last, 1 \mathfrak{A} pr. td.; Lasse Stryg, der betaler 20 \mathfrak{A} lasten, regner Prof. Schäfer for tysk, medens Cristiærn Homan bliver dansk, fordi han betaler 1 β lasten. Endvidere er der blandt Prof. Schäfers Tyskere nogle, der betale beløb, som hverken passe med den ene eller den anden takst, men som synes at have betalt den ukendte takst af ca. 18 \mathfrak{A} lasten, saaledes Henrik Struss og Michel Siverson. De beløb, disse have betalt, blive kun forstaaelige, naar man antager, at ogsaa de have haft valget mellem at betale enten 1 β lub. eller 20 \mathfrak{A} dansk pr. last. Hvis Henrik Struss har betalt 10 laster med 10 β lub., 34 laster 4 td. med 3 \mathfrak{P} 9 β 4 \mathfrak{A} dansk, hvad der stemmer med de to takster, saa kan han med 4 \mathfrak{P} 3 β 4 \mathfrak{A} have betalt fuld told for sine 44 laster 4 td. Og at dette ikke er en beregningsfantasi, men det virkelige forhold, kan man, forekommer det mig, føre et afgørende bevis for. Det selv samme forhold: betaling efter begge takster genfindes nemlig hos en hel række af dem, der betale sildetold paa feddene, hvor der ikke kan være nogen tvivl om de betalendes nationalitet. Og her er det da saa heldigt, at der for en af disse, Lübeckeren Hinrick Langhæ, i haandskriftet findes opført saa vel de enkelte posters størrelse som, hvad han har betalt for dem i told. Heraf ser man da, at han har betalt 5 laster med 5 β , altsaa 1 β pr. last¹⁾, medens han fortøder hele sit øvrige kvantum efter taksten 20 \mathfrak{A} pr. last. Herefter skulde da hensynet til nationaliteten ingen rolle have spillet ved tolderlæggelsen i 1494; alle have haft valget mellem de to takster²⁾. Men det er

altsaa betalte de danske lavere told. Nogen støtte til bestemmelsen af de betalendes nationalitet har Schäfer dog haft i den umiddelbart efter følgende liste over de tyskes afgifter af styrterummene. Schäfer p. 113—116.

¹⁾ R. A. Danske saml. fasc. 813 fol. 51 v.

²⁾ De, der saaledes maa antages at have fortødet større eller mindre kvanta efter taksten 1 β lub. pr. last, 1 \mathfrak{A} lub. pr. td. resten efter taksten 20 \mathfrak{A} dansk pr. last, 2 \mathfrak{A} dansk pr. td., ere: paa Stralsunds fed: Hær Karsthæn Simæn(?) og Dirick Setthæ (Schäfer p. 104); paa Lübecks: Herman Sunnænberægh, Hinrick Langhæ, Hans Brun og Hans Ottenhergh (p. 106); paa

klart, at Tyskerne foretrak at betale tolden i dansk mønt, som de paa grund af dens ringere værdi ingen glæde havde af at føre med hjem, medens Danskerne foretrak at betale i lybsk mønt, da de herved slap lidt billigere ¹⁾, og deres danske mønt var god nok i Danmark. Da nu dette bevis fra Skaane-regnskabet er det eneste, der er for den teori, der er opstillet af Prof. Schäfer, anerkendt af Dr. Chr. og noget for skarpt formuleret af Prof. Erslev som: de danske betalte altid halv sildetold mod udlændingene, maa man, hvis det er omstødt, i stedet sætte: ved Stralsundfreden opnaaede Hanseaterne ligestilling med de danske med hensyn til sildetolden — og denne ligestilling bevaredes gennem det 15. aarhundrede.

Danzigs: Caspar Frederick, Henning Swm, Jheremias Vannærodhæ, Bartelmeus Bolko og Claus Ænsæl (p. 106—7); paa Stettins: Hans Grodha, Claus Klingænbærægh, Hans Slythær, Michel Popsthæn og Tevs Pillæ (p. 107—8); paa Revels: Hans Lænssekoff (p. 108); endelig i Skanør: Henrick Struss, Michel Siverrson, Cristiærn Homann, Hans Cellemann(?), Hans Luæ(?), Hans Miællerop(?), Lauris Tygesson og Cristofer Olsson. I Skanør fortolde Dytloff, Lauris Jepsson, Michel Persson, Hans Troll, Lasse Claussön, Niels Jænssoon, Per Meding, Frederick og Hans Lauritsson hele deres kvanta — der rigtignok ere meget smaa — efter taksten 1 β lub. lasten (p. 115). Endelig er der i Skanør to, nemlig Jes Persson og Hans Cock, der kun betale 10 \mathfrak{z} (lub.) lasten, men selv dette kan ikke anvendes som bevis for, at der i det mindste i enkelte tilfælde vistes danske (hvis disse to da ere danske) særlig velvilje af tolderen, thi det selv samme genfindes ogsaa i sildetolden af feddene: her betaler paa Lübecks fed Hans Hæcke i Malmö, paa Danzigs Claus Skulthæ (p. 106) ogsaa kun 10 \mathfrak{z} lasten. Det er møntens nationalitet, ikke de betalendes, tolderen viser velvilje mod; som han nøjes med 15 β af Claus Smids styrterum, saaledes nøjes han her med den gamle takst 10 \mathfrak{z} lasten, i begge tilfælde sikkert, fordi der betales med lybsk mønt. (Naar derimod en del synes at betale mere i told end de skulde selv efter taksten 20 \mathfrak{z} lasten, beror det, forsaavidt det kan kontrolleres, paa, at man hyppigt har regnet $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{4}$ td. = en hel td.: dette har allerede Schäfer gjort opmærksom paa (p. 109)).

¹⁾ Næmlig $\frac{1}{2}$ \mathfrak{z} dansk.

Det vil ses, at dette forsøg paa en kritik kun højest indirekte kan rettes mod Dr. Chr., men imidlertid er der andre steder, hvor resultater og opfattelser alene staa for Dr. Chr.s egen regning og hvor der ogsaa synes mig at kunne forsøges nogen kritik. At der kan kritiseres, hænger i høj grad sammen med den metode, forfatteren følger. Dr. Chr.s metode er den samme, naar han fortolker de samlede kendsgerninger, som naar han vurderer dem enkeltvis; den er baaret af den prisværdigste ædruelighed og forsigtighed, den er præget af en ivrig stræben efter paa intet punkt at øve vold mod materialet. Dette gør, forekommer det mig, dels at han paa enkelte punkter fastholder en overlevering, der selvom den ikke direkte kan modbevise, dog maa synes noget mistænkelig, dels, og dette er det væsentligste, at hans materiale saa tit falder fra hinanden i brudstykker, ikke sammenbindes ved en fast udformet helhedsopfattelse. Dr. Chr. mener, at dette sidste er en nødvendighed; atter og atter fremhæver han, at paa grund af materialets ufuldstændighed maa vor viden paa mange punkter være brudstykkeagtig. Det er muligt, at Dr. Chr. har ret; men det forekommer mig rigtignok, at der undertiden er mulighed for at naa noget videre frem mod en helhedsopfattelse.

Fastholdes saaledes ikke for meget en ældre overlevering f. c. i fremstillingen af Kristiern I's reduktioner¹⁾? En reduktion er ikke et øjeblikks sag, men led af en fast og konsekvent finanspolitik. Det finder man intet spor af hos Kristiern I, hvis hele finanspolitik blot gik ud paa at skaffe pengemidler til gennemførelsen af de forskellige storpolitiske planer, der i hurtig rækkefølge sysselsatte ham hele hans regeringstid. Og dog har man villet, at han skal have gennemført ikke mindre end to reduktioner i hertugdømmerne, en i Sverige og to i Danmark. Jeg haaber, det er lykkedes mig for nylig at paa-vise²⁾, hvor lidet man kan tale om reduktion i hertugdømmerne, og hvor ganske Kristiern I var blottet for evne og

¹⁾ p. 226—229.

²⁾ I min afhandling om „Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487“, H. T. VII, 4, 317—388, 399—489.

vilje til at paatage sig saadanne vanskelige finanspolitiske opgaver. Den svenske reduktion var krævet af det svenske rigsraad eller snarere vel af dettes danske parti og gjort til en betingelse for Kristiern I's valg; man kan derfor rolig se bort fra, at den i selve brevet derom siges foretaget „paa kongens foranledning“¹⁾. Endelig er der de to danske af 1453 og 1468. Den første af disse kendes alene af en ret forvirret meddelelse hos Hvitfeldt²⁾. Hvorfra han har den, er det ikke muligt at sige; men det vil hurtigt ses, at den egentlige kerne i den (ø: den del af den, som Hvitfeldt ikke kan have faaet ved konstruktion) er efterretningen: „da blefve alle Kronens Slot oc Læn igien annammet udi Viborrig Stifft, som Torbernus vaar Bisp“ og saa maaske et aarstal, som Hvitfeldt har læst som 1453. Om denne kerne er der det at bemærke, at der overhovedet ikke kendes nogen bisp Torbern i Viborg stift³⁾, og at Knud Mikkelsen allerede 1451 var bisp her. Endelig er der ikke bevaret den ringeste efterretning andensteds fra, der viser, at der i 1453 eller aarene derefter foretages nogen reduktion. Rimeligst er det derfor at antage, at Hvitfeldt over en urigtigt læst og urigtigt anbragt efterretning har konstrueret meddelelsen om denne reduktion; den halvt religiøse motivering, der ellers ikke kendes i Danmark, har han da taget fra det svenske reduktionsbrev, som han kender. Han havde grund til at konstruere her, thi han bruger denne reduktion til at forklare kongens inddragelse af Skelskør og Tranekær, der efter hans mening fremkaldte striden med Akselsønnerne⁴⁾.

1) p. 227. I Sverige var man jo vant til i reduktionen at se et politisk virkemiddel af betydning; kort forinden havde Karl Knudsen benyttet det overfor sine modstandere. Styffe: Bidrag til nordens hist. III, 73 ff.

2) Hvitfeldt. Folioudg. p. 858.

3) Den eneste mulighed er, at der kan foreligge en navneforveksling med bisp Thorleif, der kom til Bergen og blev myrdet der 1455; men selv i saa fald er jo i det mindste aarstallet urigtigt.

4) Ingen af det 16. aarh.s historikere er klar over, at grunden til denne betydningsfulde kamp er Akselsønnernes frafald, der

1468 gælder det om at skaffe penge til kampen mod disse og mod Sverige; det fremgaar ganske klart af brevet selv¹⁾. Man har ikke villet paalægge almindelig landeskat dertil, men har valgt den udvej at tillade kongen selv at skaffe sig penge ved laan mod pant i endnu upantsatte len. For at dette kunde lade sig gøre, maatte kongen have fri dispositionsret over lenene og derfor faar han ret til i fornødent fald straks at „annamme til sig“ alle upantsatte slotslen, selvom indehaveren har livsbrev derpaa eller der er truffet andre lignende overenskomster. Enhver lensmand, der ikke havde sit len i pant, kunde altsaa vente at faa det opsagt; saa maatte han enten se det pantsat til en anden eller ogsaa selv laane kongen penge og saa faa lenet igen som pantelen. Anderledes med pantelenene; her kunde det næppe nytte at give kongen nogen dispositionsret, da de vel i forvejen vare givne i pant for saa store summer, som de kunde forrente. Pantelensmændene slap derfor fri for den risiko, de andre lensmænd løb; men til gengæld herfor bestemtes ogsaa, at de i det aar skulde give kongen $\frac{1}{3}$ af indtægterne af pantelenene. Men indenfor pantelenene var der endelig en lille gruppe len, der kun formelt kunde henregnes til dem; det var de len, der af kongen eller hans forgængere vare givne „af gunst og kærlighed“ under den form, at kronen først kunde faa dem igen, naar en bestemt sum penge, hvor-

fuldbyrdedes ved Nyköpingbryllupperne i Septbr. 1466; men de angive de mest forskellige grunde. Hvitfeldt søger som sagt aarsagen i lensindragelserne, der først er den anden fase i stridens udvikling. Denne pludselige inddragelse kunde imidlertid nok trænge til at motiveres, og der maatte heri ligge en opfordring for Hvitfeldt som historiker til at opbygge en konstruktion paa den optegnelse om en reduktion, han mente at have. For det vilde vel nok være at gaa den brave rigskansler for nær, om man vilde tænke sig konstruktionen fremkaldt af, at han, den kongetro adelsmand, ikke rigtig kunde billige sine forfædres optræden overfor deres konge.

²⁾ Dipl. Chr. I, 145 „oc at vppæ holde then krich oc orlogh meth, som hanom vrætferdughæ paafort ær aff hans svornæ radh oc mæn“.

for vedkommende len regnedes for at staa i pant, betaltes. Disse behandlede, som rimeligt var, ganske som de upantsatte len; ogsaa over dem fik kongen dispositionsret, saa at han i fornødent fald kunde bruge dem som pant for virkelige laan¹⁾.

Man vil saaledes se, at der her slet ikke er tale om en reduktion, der skal gennemføres; men kongen faar en dispositionsret, som han kan benytte. Om og i hvor mange tilfælde den blev benyttet, ved man intet om; men der er ud fra denne opfattelse af brevene af 1468 intet mærkeligt i, at man i den nærmest følgende tid ikke ser disse breves bestemmelser bragt i anvendelse, hvor man kunde have ventet det. Først senere i tiden synes det, som om disse bestemmelser ere brugte til at retfærdiggøre en reduktion; de paa-beraibes nemlig i en dom, der rigtignok er af 1492. Her passer en reduktion ind. Kong Hans' finanspolitik var i modsætning til hans faders en fast reorganisationspolitik, der i det mindste i hertugdømmerne lader sig tydeligt forfølge, og som utvivlsomt har virket paa samme maade i kongeriget. Derfor er det næppe nogen fejltagelse, naar det i den gamle optegnelse hedder, at panter, som ere givne af synderlig gunst og naade, ere kong Hans tildømte²⁾, og derfor er det

¹⁾ Tillige indeholder brevene jo bestemmelser om, at kongen det aar skal have byskatten af alle købstæder, ogsaa de pantsatte; endvidere alt strandvrag og sandtold, der falder paa kronens grund. Den kommission af 1469 $\frac{1}{5}$, der nedsættes ved brevet, er en af dem, som tidens mangelfulde regnskabsvæsen nødvendiggjorde, fordi kvitteringer dengang kun benyttedes i ringe omfang, fordi lensmændene gjorde udlæg for kongen og saa tilbageholdt indtægter af lenet som dækning, fordi gælds- og pantebreve ikke altid tilbageleveredes, skont de vare indfrieede o. s. v. Dette er det, der kaldes „at lægge til lige om tjeneste og opbørelse og sidde over ret regnskab“, kort sagt, den opgørelse, denne kommission skal foretage, er ganske af samme art som den, der 1480 finder sted i hertugdømmerne. Cf. H. T. VII. 4, 438 ff.

²⁾ Notitsen lyder: Swar paa theme artikel at samme konnyugh Cristierns breff lyder oc vdwiser at Høgstrups panth, och at thet waar giffweth aff særdelis gunst oc naade, oc ære saadanne panth kon. Hanss tildømth. R. A. Reg. 108 a. Pakken

ogsaa efter dennes død, og ikke efter Kristiern I's, at der klages af folk, som have mistet deres pant og ej fanget deres penning.

Enhver, der beskæftiger sig med dansk historie, ved, hvor stor fortjeneste Dr. Chr. har af at have fremstillet Øresundstoldens ældre historie. Den er omhyggeligt udredet indtil 1466 i hans disputats; i dette arbejde fortsætter han den indtil aarhundredets udgang¹⁾. Om fremstillingens rigtighed i det store og hele kan der ikke næres nogen tvivl; men den har hist og her smaa lakuner, som ikke synes mig nødvendige. Det er sikkert, at der i begyndelsen af 70erne fandt en forhøjelse af sundtolden sted. Dr. Chr. synes at mene, at der i Hanserecesse er tale om to forskellige forhøjelser; den, hvorover Danzig klager i sommeren 1472, og en told af Baysalt, der omtales i aarene 1475—76²⁾. Disse to ere imidlertid sikkert en og den samme og sammenhængende følgende. I 1471, under toget mod Sverige, forbød Kristiern I at føre salt gennem sundet, rimeligvis i god forstaaelse med de vendiske stæder³⁾, til hvem han var kommen i saa godt forhold ved forbundet af 1469. Olaus Petri fortæller, at kongen under krigen med Sverige havde aftalt med søstæderne, at der intet salt maatte føres dertil, derimod solgte han selv salt i lejren ved Stockholm og lokkede saaledes bønderne til sig⁴⁾. Dette bekræftes fra hanseatisk side; 1471 18. Maj klager Thorn til Danzig over, at de vendiske stæder skulle være blevne enige med kongen om at forbyde Hollænderne og andre søfarende at komme med gods fra Baye og anden købmandsskab⁵⁾. Imidlertid var det sikkert en ubehagelig overraskelse for de vendiske stæder, at forbudet en tid ogsaa

Kristiern II's og Frederik I's aktive og passive gæld bl. 1 a. Cf. *Dann. statsforv.* p. 229, ann. 3.

¹⁾ p. 665—676.

²⁾ p. 666.

³⁾ Formodentlig er det om dette forbud, det 1470 ¹³/₁₁ overdrages bisp Albert Krummedige at føre forhandlinger med Lüneburg. *H. R. II.* 6. 389.

⁴⁾ Olaus Petri ed. *Klemming* 1860 p. 269.

⁵⁾ *H. R. II.* 6. 445.

syntes at blive rettet mod dem; de hentede selv salt i Baye, men havde sikkert regnet med, at det kun skulde gælde Hollænderne. 1472 4. Marts beslutter derfor et vendisk møde at protestere; Lübeck og Hamburg skulde have et møde med dronningen, og deres sendebud overdrages det da at sige til hende, at stæderne haabede, det ikke var meningen, at de intet salt maatte sende gennem sundet, men at deres købmænd frit maatte sende salt, naar det skete paa egne skibe og ikke paa hollandske¹⁾. Paa dette tidspunkt tales der endnu om et forbud, men kort efter — og ganske naturligt, fordi krigen faktisk da var endt — synes dette at være bleven afløst af en toldforhøjelse. At denne skriver sig fra forbudet, formoder Dr. Chr. selv; at det er denne ene toldforhøjelse, der omtales baade 1472 og de følgende aar, synes klart at fremgaa af klagernes ordlyd. 1472 8. Juli melder Danzigs sekretær hjem, at der af alt gods, der er fragtet i hollandske, zeelandske eller flamske skibe og i alle andre skibe undtagen Hansestædernes, hvad enten det hører hjemme i Hansen eller udenfor, maa betales $\frac{1}{2}$ ₤ dansk i told pr. last. 1474 28. Septbr. klager Kampen over den usædvanlige told i sundet, og paa Hansemødet i Lübeck 1475 klages der atter over tolden af bayesk salt ved Helsingør. Identiteten fastslaaes ved klagen fra Hansemødet 1476: de vendiske stæders toldfrihed i sundet krænktes, Hollænderne ere skyld deri, fordi de nu give 8 β dansk for hver last salt, medens man tidligere kun gav 1 nobel pr. skib — ogsaa Stralsund og Greifswald have maattet betale denne told²⁾.

Ogsaa spørgsmaalet om certifikaterne hænger paa det nøjeste sammen med denne toldforhøjelse. Dette laa i den nye tolds væsensforskul fra den gamle: tidligere blev der blot svaret told af skibet, nu skulde der tillige i visse tilfælde svares told af godset. Hidtil havde det derfor været tilstrækkeligt, at skipperen medførte sit eget borgerbrev og skibets

¹⁾ H. R. II, 6, 514 § 4.

²⁾ H. R. II, 6, 624. Reg. van charters van Kampen I, 239—40. H. R. II, 7, 300 § 2; 338 § 70.

hjemstedsbrev; det var nok til at afgøre, om skibet var toldpligtigt eller ej. Nu maatte der tillige rejses spørgsmaal, om det gods, skibet medførte, alligevel ikke var toldpligtigt, selv om den by, skibet hørte hjemme i, var fritaget for tolden; certifikaterne maatte oplyse om, hvem godset tilhørte. Og disse oplysninger skulde være nøjagtige, det var ikke nok, at certifikaterne lød paa, at godset hørte hjemme „in de Hense“, altsaa ejedes af Hansekøbmænd, thi dels skulde den nye told jo erlægges af de zuydersøiske stæder af Hansen, der ikke havde frikøbt sig, dels synes man ved samme lejlighed at have indskrænket de vendiske stæders toldfrihed til kun at gælde, naar de førte eget gods d. v. s. gods, der hørte hjemme i samme by som skibet, ikke naar de førte fremmed gods. Naar et skibs certifikater ikke svarede til disse nye krav, maatte det til straf betale den nye told, selv om det ellers var fritaget for den; var det i forvejen pligtigt dertil, opkrævedes den nye told vistnok med det dobbelte beløb. Dette siger den danzigske sekretær selv udtrykkelig i 1472; foruden at berette om den nye told af Hollænderne, fortæller han nemlig, at denne told kræves ogsaa af alle skibe og alt gods, som har hjemme i Hansen, men ikke har certifikater paa skib og gods; det var nylig sket med et skib fra Danzig, fordi skipperen ikke havde certifikater paa, at skib og gods hørte hjemme i Danzig¹⁾.

Dette skærpede krav angaaende certifikaterne gennemfører nu den danske regering under kong Hans trods alle protester med største konsekvens, ogsaa efterat man er oplyst med at opkræve den nye told med 8 β dansk pr. last, men — formodentlig for nemheds skyld — opkræver den som den gamle med 1 nobel pr. skib. Kun overfor Danzig, der jo i det hele begunstiges af kong Hans, gøres der en kort tid en lille indrømmelse, da denne by i 1484 definitivt op-

¹⁾ Naar derfor Stralsund og Greifswald, som ovfr. nævnt, i 1476 klage over at have maattet betale den nye told, er det sikkert sket, fordi de paagældende skibe ikke have haft deres certifikater i orden; derfor er det, kong Kristiern kan svare, at han intet kender til en ny told ved Helsingør. H. R. II, 7, 376.

giver sit krav om toldfrihed og lover, at skippere derfra ikke skulle føre engelsk gods. Den besværer sig da ogsaa over de nye certifikater, dens borgere handle tit i selskab med borgere fra andre Hansestæder, men naar certifikaterne lyde: in de Hense, vil tolderen ikke anerkende dem; deres sendebud foreslaa derfor, at certifikaterne paa godset i det mindste maa lyde paa, at „det hører hjemme i vor by Lübeck etc. og i Hansen“¹⁾. Da de danske herrer have forhørt sig om, hvorvidt Hollænderne ere i Hansen og faaet at vide, at de ikke ere det, men at Kampen er en Hanseby, faar Danzigerne lov til at lade certifikaterne lyde: „binnen Danzig unde in de Hense“. Men denne særlige indrømmelse til Danzig synes snart at være bleven taget tilbage; 1487 klager byen over, at foruden den ene nobel, som Danzigerne mod deres gamle frihed (!) pleje at give, vil tolderen ogsaa have to nobler (d. v. s. en nobel til) af det i danzigske skibe indladede gods, selvom det tilhører andre Hansestæder²⁾. Dette er det, Danzig ønsker forandret i 1487³⁾.

Mest forekommer det mig dog, at fastholdelsen af det overleverede og manglen af en gennemført helhedsopfattelse har virket ind paa Dr. Chr.s skildring af centraladministrationen. Denne skildring optager omtrent de første 200 sider i bogen og maa jo ogsaa i enhver henseende være hovedstykket. Al interesse knytter sig her til spørgsmaalet: vil det store nye materiale ikke vise klarere, hvorledes centralstyrelsen omformedes i løbet af aarhundredet, hvorledes forfatningsudviklingen var?

¹⁾ H. R. III, 1, 547 §§ 50—51.

²⁾ H. R. III, 2, 170 cf. 160 §§ 124—26.

³⁾ p. 669. Det forekommer mig nemlig, at man maa lægge hovedvægten paa den fremstilling af det faktiske forhold, der gives i nr. 70 (sunder ock vann den anderen guderen in unse schepe gefrachtet unde geladem wowol desuluige unsenn frunden uth denn anderen steden der hanse tokamen unde heisschet sprekende, wy mogen unne guden vorcertificeren unde der ander stan lasen; welkt denne mercklike nygenheide sym), ikke paa den meget kortfattede form, hvori Danzigs klager forebringes paa mødet i nr. 160.

Den almindelige opfattelse af det 15. aarh.s centraladministration er: riget styredes af kongen ved hjælp af rigsembedsmændene. Denne opfattelse fastholder Dr. Chr. fuldtud, og han mener at finde god støtte for dens rigtighed i en rigsraadserklæring fra kong Olufs tid og Hans Krøpelin's private unionsudkast af 1436. I den gamle ramme indfælder han derfor de nye efterretninger; derfor gennemgaas omhyggeligt alle stillinger, der muligt kunne gøre krav paa at medregnes blandt det 15. aarh.s rigseembeder, og alt, hvad der findes om dem, bemærkes. Om gældkeren i Skaane vidste vi allerede før, at han var en ret mystisk person, der tilhørte det 14. aarh.; nu ved vi, at titlen ogsaa bruges to gange senere, i 1492 og 1523, men „uden at der gives mindste oplysning om hans embede“; tværtimod, hvad der i det 14. aarh. siges at være en del af hans myndighed: at indsætte fogder, er det netop ikke i 1491; senere er han maaske identisk med lensmanden paa Helsingborg, men „der vides næppe noget bestemt om en saadan forening af de to poster i tidligere tid“¹⁾. Med lige saa stor courtoisie behandles Roskildebispen som „Danmarks riges øverste kansler“²⁾, omend Dr. Chr. selv straks erklærer, at „det er vanskeligt at faa klarhed ikke blot over dette embedes karakter, men tillige over, naar det overhovedet har eksisteret“. Hvad man ved, er, at denne titel bruges om Roskildebispen tre gange, i 1419, 1421 og 1423, kort tid derefter i et latinsk digt, saa først en gang i 1510, endelig ret hyppigt om Lage Urne og Joachim Rønnov. Dette er faktisk alt, hvad der vides, og man kunde da nok fristes til at spørge: betegner denne titel i det 15. aarh. et virkeligt embede³⁾? Dr. Chr. kommer kun i en let tvivl herom, og han tilbageviser hurtigt tvivlen. Roskildebispen maa som øverste kansler have haft

¹⁾ p. 37—38.

²⁾ p. 82—91. Her forelaa dog Prof. Erslevs skildring af kancelliet i Erik af Pommerns tid og af Roskildebispens optræden som øverste kansler. Erslev: Erik af Pommern p. 124—25.

³⁾ Om forholdet i begyndelsen af det 16. aarh. vil der nedenfor blive talt.

„en overordnet myndighed over eller tilsyn med bægge de andre kanslere, baade kongens kansler og justitarius“, „hans virksomhed har angaaet saa vel kancelliets ekspedition af kongebreve som retsplejen, mest den sidste“¹⁾, derimod „vides det ikke, om han har haft nogen myndighed over kronens arkiv“, intet bestemt tyder derpaa²⁾. I virkeligheden bygger bestræbelserne for at finde disse embeders reelle omfang kun paa titlernes lejlighedsvis forekomst.

Men er Dr. Chr. nu meget rigere i sine meddelelser om de andre højeste rigsembesmænd, som efter hans opfattelse hjalp kongen at styre land og rige? At kammermesteren, indtil han forsvandt i 1469, at rigskansleren (fra begyndelsen af det 15. aarh.) og at fodermarsken (fra slutningen af samme aarh.) vare indehavere af virkelige embeder, er jeg, som det vil fremgaa af det følgende, ganske enig med Dr. Chr. i. Men de andre? Drosten er man hurtig færdig med, han eksisterede slet ikke i Danmark i det 15. aarh. Om hofmesteren meddeler Dr. Chr., at „det kunde ligge nær at antage, at han har haft den øverste ledelse af de udenrigske anliggender“, men „en saadan anskuelse holder imidlertid næppe stik“; „en anden side af hans virksomhed angik retsvæsenet“, men „hvor stor myndighed han har haft paa dette omraade, vides ikke“³⁾; om hans deltagelse i finansstyrelsen „kan kun lidet meddeles og tilmed er det, naar en hofmester viser sig i forhold til finansstyrelsen, vistnok ret hyppigt, at det ikke sker paa embeds vegne“; han har ikke haft noget overtilsyn med kammermesterens embedsførelse⁴⁾. Men i 1525 udtaler rigsraadet, at hofmesteren skal have tilsyn med lensmændene; Dr. Chr. vil gerne herfra slutte til en lignende virksomhed i den foregaaende tid, men siger selv, at der intet er, der tyder derpaa. Resultatet angiver Dr. Chr. selv ved at sige, at „det er ugørligt at angive blot nogenlunde bestemte grænser for hofmesterens embedsmyndighed“, men tilføjer,

¹⁾ p. 87.

²⁾ p. 90.

³⁾ p. 44—45.

⁴⁾ p. 46—47.

at samtidig sker der forandringer i titlen, „der tillige viser hofmesterstillingens voksende betydning“ (!)¹⁾

Marskstillingen er besat fra 1443 til 1506. Marsken, siger Dr. Chr.²⁾, havde hele hærvæsenet under sig og var troppernes anfører i krigstilfælde; i 1360 er han indehaver af en vis dømmende myndighed, der imidlertid senere kun nævnes i unionsudkastet af 1436. Men som det fremgaar af Dr. Chr.s egen fremstilling, nævnes han ikke en eneste gang i det 15. aarh. som særlig overanfører for tropperne i krig; maaske har han haft en vis ledelse af hofpersonalet, hvad der dog er ret tvivlsomt, og at der netop her var trang til en særlig embedsmand, viser oprettelsen af fodermarskembedet. Atter her synes da det store materiale ikke at kunne give oplysninger af synderlig værdi.

Grunden til, at det resultat, man ad denne vej naar til, er saa ringe, ligger lige for: den overleverede opfattelse maa opgives. Vistnok bør historikeren ikke selv konstruere, hvor der er mindste mulighed for at søge oplysning i bevarede dokumenter; men man kan ikke strække sig saa vidt, at man søger oplysning om Danmarks virkelige forfatning i det 15. aarh. af en erklæring fra slutningen af det 14. og en privatmands udkast fra første halvdel af det 15. Man maa her søge en anden løsning; den ældre forklaring kan ikke passe til forholdene i den anden halvdel af det 15. aarh.; da styredes landet af kongen selv fortrinsvis ved kancelliets hjælp, i begyndelsen af det 16. aarh. tør man sige: alene ved kancelliets hjælp.

Den udvikling, der her er foregaaet, tør jeg maaske prøve i det følgende at skitsere. Der sker i løbet af det 15. aarh. en kolossal udvidelse af centraladministrationen, baade i omfang og intensitet. Nye omraader drages ind, ældre medføre flere forretninger. Alt dette krævede et større og mere stadigt regeringspersonale.

Naar kongen i tidligere tid havde følt trang til hjælp,

¹⁾ p. 48.

²⁾ p. 54—63.

havde han taget mænd af sine nærmeste omgivelser, hofstillinger vare blevne embedsstillinger. Det gav kongen en meget øget magt, der var stormændene ubehagelig, de søgte da med held at bemægtige sig disse embeder. Saaledes var det gaaet med drosten, kapellanen, marsken; saaledes gik det i første halvdel af det 15. aarh. med hofmesterstillingen. Derved bleve disse embeder unyttige for kongen; de besattes med mænd, der dels ikke vare afhængige af ham, og som dels selv privat havde mange ting at tage vare, store godser at bestyre, saa de ikke stadig kunde være hos kongen.

Men netop denne stadige tjeneste krævedes nu. Det synes, som om man straks i det 15. aarh. har tænkt at kunne klare sig paa samme maade som før, ved oprettelsen af nogle nye embeder, der besattes med lavadelige, som saaledes mest blev kongens tjenestemænd. Det var rigskansleren og kammermesteren. Men selv disse tjenestemænd røbe straks i kraft af deres adelige afstamning tendens til at blive godsejere og allierede med den øvrige adel¹⁾. Og selv dette slog ikke til. Der krævedes under den tiltagende udvidelse mest af alt et stort underordnet personale, tillige krævede særlig den stedse større og vigtigere diplomattjeneste folk, der ikke blot kunde latin, hvad man allerede forlangte i ældre tid, men tysk, snart ogsaa lidt fransk, og af hvem man navnlig maatte forlange kundskab til udenlandske forhold og forholdene ved pavehoffet, efterhaanden som kirkelige spørgsmaal atter kom til at spille større rolle. Af disse grunde udvides nu cancelliets rammer, kongerne, særlig Kristiern I., begyndte at tage i sin tjeneste flere og flere skrivere, danske og tyske. De skulde besørge den almindelige korrespondance, det almindelige simple regnskabsvæsen. Disse lidet ansete skriverstillinger fristede ikke straks den danske adel, selv ikke de yngre sønner. Mest kneb det med den finere diplomati, forhandlinger med Sverige kunde føres af danske rigsraadsmedlemmer, selvom de saa

¹⁾ Det bedste eksempel her er Eggert Frille, der fra meget ringe adelig stand hævede sig til større godsbesidder og svogerskab med de mægtige Akselsonner. Møllerups afhandling H. T. V. 5, 1 ff.

ikke altid faldt ud efter kongens ønske; danske adelige, som kongen kunde stole paa, eller som han var nødt til at tage hensyn til, kunde faa overdraget overordentlige sendelser og det, hvad enten det var rigshofmesteren eller marsken eller almindelige rigsraadsmedlemmer; men den daglige diplomatiske korrespondance blev mere og mere omfattende; de, der skulde besøge den, maatte stadig være til stede og nøje kende de forhold, der vare af betydning. Derfor var man glad, naar man kunde faa dygtige fremmede til at træde i dansk tjeneste, var det blot for en tid, og selvom de maaske ikke fik nogen egentlig stilling eller titel. Saadan en mand var Marcellus¹⁾. Med Daniel Kepken de Nulant er man allerede et skridt videre; han fører de smukkeste kanslertitler og er hovedmanden i en række forhandlinger med udenlandske magter²⁾. Skrivere fra nordtyske byer ansættes hos kongen, de faa snart al korrespondancen og de mindre betydelige, personlige forhandlinger med Hanseaterne overdragne; hvor ofte er Johan v. Embeke ikke paa rejse til stæderne. Kræve forholdene engang imellem en generalopgørelse, sendes der vel nok et overordentlig gesandtskab af nogle danske, eller, i en senere tid, hertugelige

¹⁾ Dr. Chr. omtaler slet ikke denne mand i forbindelse med kancelliet, heller ikke optager han ham i sin fortegnelse over kongelige kanslere. Og dog tør man med god grund paastaa, som ogsaa allerede Pal-Müller i H. T. III, 1, 314 ff. og Styffe III, 125 antage, at det er ham, der er forfatter af hovedmassen af de breve, der indeholdes i den ældste bevarede danske kancellibog, trykt S. R. D., VIII, 360—446. Der er saaledes i denne kopibog indført fire privatbreve fra Marcellus (p. 388—89, 407), og mellem disse og kopibogens kongelige skrivelser fra tiden før 1462 er der de største sproglige overensstemmelser. Sandsynligheden taler ogsaa for, at selve kopibogens opstaaen skyldes Marcellus; de otte først indførte breve dreje sig alle om ham, hans strid for at vinde anerkendelse og hans rejser. For at have alle breve i denne sag samlede, har han da formodentlig selv paabegyndt denne kopibog, efterhaanden har han saa ogsaa deri indført skrivelser, han skrev i kongens navn, deriblandt atter vigtige privatbreve, endelig ved hans død 1462 er den bleven i kancelliets eje og fortsat der.

²⁾ p. 97; 86 anm. 3.

raader, men der er hyppigst en skriver eller sekretær eller kansler med, hvad han nu kaldes, og man kan sikkert gaa ud fra, at han, der ganske anderledes kendte gangen i de forudgaaende forhandlinger og nøje vidste kongens ønsker, har været den egentlige sjæl.

Santidig benyttedes skriverne i indenlandsk korrespondance og navnlig regnskabsvæsen; sikkert var de regnskaber, de førte, efter deres uddannelse solidere og mere moderne end de, der tidligere var aflagt af drost eller kammermester. Hvorledes kancelliets virksomhed paa disse omraader udvidedes, kan ikke her forfølges i det enkelte, delvis mangler man ogsaa midler dertil. Kun et par punkter skulle nævnes. Der kan saaledes ikke være tvivl om, at det var kancelliet, der overtog kammermesterens forretninger, da dette embede efter 1469 ikke mere besattes. Dr. Chr. vil gerne sætte kammermesterembedets forfald under kong Hans i forbindelse med en større indgriben fra hofmesterens side paa finansvæsenets omraade, men indrømmer, at noget positivt vidnesbyrd herfor lader sig rigtignok ikke anføre¹⁾. Alt viser netop, at det er kancelliet, der her udvider sit omraade. De to mænd, der under kong Hans 1492 og 1501 kaldes kammermestre, ere netop kongelige skrivere, og ganske tydeligt ses det deraf, at den mand, der senere har kammermesterens virksomhed, som Dr. Chr. selv siger, er rentemesteren, „ganske vist saaledes, at man faar indtryk af, at rentemesteren i den første tid ikke har været synderlig forskellig fra en kancellisekretær“²⁾. Nej netop, kammermesterens virksomhed gik over til en skriver, der paa grund af hans bestillings vigtighed efterhaanden fik den finere titel rentemester.

Der kan heller ikke være tvivl om, at kancelliet efterhaanden fik stærkere kontrol med og selv overtog opkrævningen af de ekstraordinære skatter. Dr. Chr. nævner selv en række eksempler, der vise, at kgl. skrivere først deltage i opkrævningen, senere hyppigst alene opkræve dem³⁾; mærkeligt

¹⁾ p. 66.

²⁾ p. 67. 78.

³⁾ p. 107—8. 552—54.

nok synes han ikke her at have medtaget Viborg landstingsvidne af 1469 25. Febr. om opkrævningen af tredjedelen af renten af pantelenene, hvori „Caspær, wor nadighe herre konninghæ Cristierns scriffuer“ siges at have erklæret, „ath han ther haffde fulmacht ther wpa them vp at bere oc quitancia fulkommelige ther vpa at giffue“¹⁾.

Med denne stadig udvidede finansielle styrelse og med udfærdigelsen af indenlandske skrivelser fulgte endelig et stadig kraftigere tilsyn med lensmændene.

Lidt efter lidt kom der da ogsaa organisation i kancelliet selv²⁾. Først er der flere sideordnede skrivere, senere i Kristiern I's tid flere sideordnede kanslere; efterhaanden faar en enkelt af disse, den, der havde det udenrigske diplomati eller det højere finansvæsen under sig, særlig kanslertitlen. Finere titler kommer i anvendelse, kancelliet begynder at tiltrække danske gejstlige, fordi der begynder at følge gode præbender med sekretærstillingerne eller endog bispedømmer efter. Selv gejstlige af adelig fødsel gaa den vej, om ikke af den aller fineste adel, saa mænd af slægter, der er ved at tjene sig op ved kongegunst, som Ove Bille. Og samtiden forstod godt denne udvikling, selv om den ikke straks ytrede sig i faste danske titulaturer. Det er saaledes betegnende, at Hanseaterne atter og atter kalde mænd, som Dr. Chr. kun vil regne for underordnede skrivere, for kansler eller schatzmeyster; det er, fordi disse købmænd vidste god besked med

¹⁾ Dipl. Chr. I, 147.

²⁾ Jeg antager, at efter den fæstnelse af kancelliet under en kongens kansler, der iagttages i slutningen af Erik af Pommerns tid (Erslev: Erik af Pommern p. 125 cf. Danm. statsforv. p. 687), kommer der en tid, hvor organisationen paa grund af personalets stadige forøgelse og forskelligartethed er løsere. Derfor føre i tiden c. 1450—c. 1480 flere mænd samtidig kanslertitlen, de afløse ikke vekselvis og stadig hverandre. Dr. Chr. selv er ogsaa p. 93 meget nær ved denne anskuelse, men afviser den dog. Da saa udvidelsen har naaet sit rette maal, kommer der atter en fastere organisation.

den virkelige betydning af deres stilling og give dem den titel, der svarer dertil¹⁾.

Der skal ikke hermed være sagt noget om, hvorvidt nogen af disse kanslere virkelig bestemte og i større træk ledede Danmarks politik eller ej, det er efter det ringe materiale meget vanskeligt at danne sig nogen bestemt mening herom. Den ledende var sikkert i denne tid kongen selv, kun momentvis kunde rigsembetsmænd eller rigsraad gribe ind, stærkest ved et kongevalg som i 1513, men i det daglige kunde de næppe gøre sig gældende med megen kraft. Den opvoksende borgerstand fandt i kongen en ivrig beskytter og støttede ham.

Denne kancelliets omsiggriben overflødiggjorde efterhaanden helt rigsembetsmændene; kammermesteren forsvandt ganske, fordi hans embede endnu var saa nyt, af lavere rang og ikke rigtigt anerkendt; rigskansleren og fodermarsken derimod bibeholdtes, den sidste nødvendigvis, fordi han skulde forestaa selve de unge adelige; rigskansleren, fordi hans virksomhed i saa høj grad angik besiddelse af fast ejendom, hvad der saa at sige var den eneste ting, der interesserede den danske adel i slutningen af det 15. aarh. Men navnlig de ældre rigsebeder blev som følge af denne udvikling ganske betydningsløse; man glemte helt, at Roskildebispen var rigets kansler, hofmesterstillingen blev faktisk en ren æresstilling, et navn — øvede rigets hofmester nogen indflydelse, var det ikke i kraft af sin stilling, men ifølge sin personlige yndest hos kongen eller sin personlige godsejermagt. Deraf kommer det, at det ikke er Dr. Chr. muligt at sige noget bestemt om hans virksomheds omfang, praktisk talt havde han ingen virksomhed som hofmester, kun som godsejer, lensmand og som fornemste medlem af rigsraadet. Ligesaa marsken, om end hans stilling i længere tid synes noget mere end et navn; skønt folkevisen af 1497 og den lybske krønike ikke ere de bedste kilder til at vise hans embedes betydning²⁾, er det dog rimeligt nok,

¹⁾ p. 78—80.

²⁾ cf. p. 56 anm. 3 og 4.

at det praktisk først blev ganske værdiløst, da en ældre tids landkrigsførelse afløstes af lejeværene, og da kong Hans skabte den danske flåde, der bragte søkrigene til at spille en langt større rolle — da forsvandt ogsaa marsk t i t l e n ved Eskild Gøyes død i 1506. Netop det, at disse rigsembetsmænd saa prægtigt kunde undværes, uden at et eneste hjul i statsmaskineriet standsede, viser tydeligere end mange ord, at man gør rettest i at opfatte dem alene som titler uden faktisk værd.

Disse embeders fuldstændige forsvinden vilde rigsraadet og adelen dog ikke finde sig i, de maatte 1513 paany besættes. Og i det hele taget, da adelen begyndte at blive mættet med gods, saa den, at hele denne nye kancellistyreelse vel var egnet til at vække dens mishag. Den havde faktisk gjort kongen enevældig i administrationen. Kancelliet var ganske kongens eget, og jo mere de mænd, der stode i spidsen for det, udbredte deres administrationsvirksomhed eller inddrog nye omraader, des mere voksede kongens magt. Kancelliet var unddraget enhver kontrol af rigsraad eller stænder; selvom man gennemtvang udnævnelsen af rigsembetsmænd, vare disse dog ganske uden forbindelse med det eller indflydelse paa det. Kongen kunde udrette næsten alt gennem det, han kunde give de mænd, han selv nærrede tillid til, stillinger i det, eller han kunde omgive sig med raadgivere udenfor det og saa lade kancelliet udføre deres beslutninger. Begge dele fandt nu i høj grad sted under Kristiern II: en mand som Didrik Slaghæck hørte i det mindste en tid til kancelliet, en mand som Hans Mikkelsen stod altid udenfor det. Men saa kom 1523.

Det maa retfærdigvis indrømmes, at der er en meget væsentlig grund, der har tilskyndet Dr. Chr. til at anlægge sin skildring af centraladministrationen saaledes, som han har; nemlig, at man under Frederik I's regering pludselig atter ser rigsembetsmændene i fuld vigør. Det ligger nær at slutte, at naar rigsembetsmændene ere af en ikke ringe betydning i begyndelsen af det 15.aarh. og af en meget stor efter 1523, maa deres myndighedsomraade og daglige gerning stadig have været den samme. Men denne slutning beror paa en stærk

overvurdering af kontinuiteten mellem tiden før og efter 1523. Set i forhold til denne udvikling var 1523 langt mere revolutionært end 1536. Det var ikke blot kongen, man jog i landflygtighed, det var hele centraladministrationen, hele cancelliet. Det havde været grundlaget for kongens magt; den desperate reaktion med Tyge Krabbe i spidsen var da sikkert veltilfreds hermed, den vilde adelsrepublikken, omend den foreløbig bevarede et skinkongedømme; senere mente jo netop Tyge Krabbe selv at kunne være landet konge nok i Skaane. Men reaktionen selv blev af den foregaaende udviklings magt tvungen til at skaffe nogen erstatning for cancelliet. Alt, hvad det havde draget ind under centraladministrationen, kunde ikke atter opgives, dets arbejde maatte gøres. Dels af magtbegær, dels fordi forholdene nødvendigvis krævede det, søgte man da alle udveje; man nedsatte kommissioner af forskellig art i de enkelte landsdele, men særlig greb man til det naturligeste middel, man skubbede atter rigseembedsmændene frem, cancelliets store korrespondance skulde overtages af Roskildebispens, tilsynet med lensmændene af hofmesteren¹⁾. Saaledes gik det til, at disse navne atter fik lidt virkelighedspræg over sig, at det en kort tid kunde se ud, som om højfornemme mænd atter kunde komme ude fra deres jordegodser og virkelig styre Danmarks rige som raader og rigseembedsmænd. Men det viste sig snart at være et yderlig mislykket forsøg, man fik at se, hvor umuligt det under de forandrede forhold var at undvære cancelliet. Frederik I. selv gjorde ikke meget herved, han nøjedes med atter og atter at udstøde klager over, hvor umuligt det var at styre landet, naar der ingen ordentlige oplysninger kunde gives, intet kraftigt tilsyn føres, og lod, naar det stod aller værst til, sit eget hertugelige kancelli tage affære. De mænd, der havde villet overtage cancelliets funktioner, magtede dem aldeles ikke; derfor vendte 1536 cancelliet og kongemagten styrkede tilbage; det hertugelige kancelli, der i Frederik I's tid kun momentvis havde grebet ind i Danmarks

¹⁾ I sammenhæng hermed maa man sikkert se det brev af 1523, hvori gældkeren paany pludselig omtales. p. 37.

styrelse, blev som tysk kancelli et fast led deraf, og der dannedes atter et nyt dansk kancelli.

At skrive om dansk centralstyrelse i det 15. aarh. er da først og fremmest at give en skildring af kancelliets og dermed al senere dansk centraladministrations første udviklingshistorie. Det er et punkt af største betydning for Danmarks almindelige udvikling. Alle ere enige om, at denne er den almindelige fælleseuropæiske, men nuanceret ved landets lidénhed og naturlige usammensathed og ved hyppigt stærke paavirkninger ude fra Europa, der virkede des stærkere, fordi Danmarks egenudvikling i den længste tid var nogle aarhundreder bag efter Europas. Dette sidste er meget skarpt paavist af prof. Erslev ved hans jævnførelse af Valdemarernes tid med Karl den Stores, utvivlsomt den dybsindigste og frugtbarste tanke i moderne dansk historieskrivning¹⁾. I det 15. aarh. er Danmark i sin egenudvikling naaet til den begyndende stændertid. Der er opstaaet en dansk handelsstand, der skrider frem i foretagssomhed og velstand og som politisk faar sit udtryk i særlige købstadsmøder eller i stændermøder, hvori det dengang meget talrige rigsraad naturligt føjer sig ind som særligt led. Samtidig er der en virkelig centralstyrelse med et stadigt og talrigt, overvejende borgerligt regeringspersonale i udvikling; netop handelsforholdene er et af de nye omraader, der nødvendiggør dette. Men ude i Europa er stænderne nu i forfald, kongemagten i stærk stigen. Allerede dette maatte hindre stænderudviklingen i Danmark, og modsat anspore til at drive kongemagten stærkt frem. End mere virkede det, at Danmarks naturlige forhold ikke begunstiger dannelsen af en indflydelsesrig borgerstand. Der er ingen mulighed for nogen industri, kun storhandelen kan gøre dansk borgerstand mægtig, men den kræver herredømmet over Østersøen. Det vilde dengang og senere sige det politiske herredømme, men dertil vare Danmarks magtmidler for ringe, i alt fald brast det hele sammen ved den svenske opstand i 1523.

Som før og senere blev det da jorden alene, der i Dan-

¹⁾ Erslev: Valdemarernes storhedstid p. 269 ff.

mark betød rigdom og magt; og netop slutningen af det 15. aarh. var en af de tider, hvor den samlede paa færre hænder end før. Og adelen, der ejede jorden, lærte hurtigt at forstaa den nye tid, at finde de veje, ad hvilke de nye kræfter, der truede dens magtstilling, kunde trænges tilbage. Den opgav sit forsøg paa at skrue tiden tilbage; mænd af dens rækker kastede sig ind i handelsforetagender, der skabte den danske borgerstand en konkurrence, der var saa meget alvorligere, som den ganske tog grunden bort under fødderne paa den. Af disse grunde døde stænderbevægelsen hen. Kancelliet lod sig ikke slaa ned, det er ofte skildret, hvorledes adelen erobrede det ved at tjene sig op i det fra skriverstillingerne. Det fra første færd borgerlige kancelli blev saaledes adeligt, og ved denne optræden, der var ganske modsat adelens tidligere fremfærd, genvandt den det fodfæste, den havde været paa nippet til at miste i 1536.

Saaledes vandt efterhaanden rigsraad og rigseembedsmænd, som Kristian III. til at begynde med næsten blot af naade havde ladet bestaa, en ny og ganske anden betydning. I rigseembedsmændenes kreds optages nu ganske kansleren og faar snart en fremragende betydning. Og selvom de andre rigseembedsmænd ikke direkte i kraft af deres stillinger kom i forbindelse med kancelliet, var det betegnende for dem i modsætning til en tidligere tids rigseembedsmænd dog det, at de gennemgaaende alle vare oplærte i kancelliets skole, vare blevne fortrolige med den daglige administration ved en tid idetmindste at have arbejdet som kancelliskrivere, det samme var ogsaa tilfældet med mange rigsraadsmedlemmer. Rigsraadet skiftede i virkeligheden ganske karakter. Det var før 1536 en talrig forsamling af jordegodsbesiddere uden egentlig embedsmandsmæssig uddannelse, under den begyndende stænderdannelse med udviklingstendenser i retning af at danne et overhus. Det var efter 1536 en snæver forsamling af mænd, der ganske vist vare godsejere, men som prægedes af den kancelliuddannelse, dets fleste og toneangivende medlemmer havde modtaget, nærmest et statsraad af forhenværende og nuværende medlemmer af centraladministrationen. Titeterne og betegnel-

serne ere de samme som i ældre tid, men vi kunne ikke som en ældre tids historikere slaa os til ro dermed, vi maa skarpt paavise, hvorledes de samme betegnelser i de forskellige større eller mindre tidsrum dække over et yderst forskelligt realitetsindhold.

Disse bemærkninger have ført mig noget ud over det 15. aarh., de skulle blot tjene til at forklare, hvor vigtig cancelliets tidligste historie synes mig. Det er en udvikling af den mest vidtrækkende betydning for al senere dansk historie, der finder sted i løbet af det 15. aarh. Jeg tror, at man ved skildringen af denne udvikling bør lade lignende betragtninger som de, der her er skitserede, være de ledende og det forekommer mig, at der paa dette punkt endnu kunde være plads for en monografi.

Erik Arup.